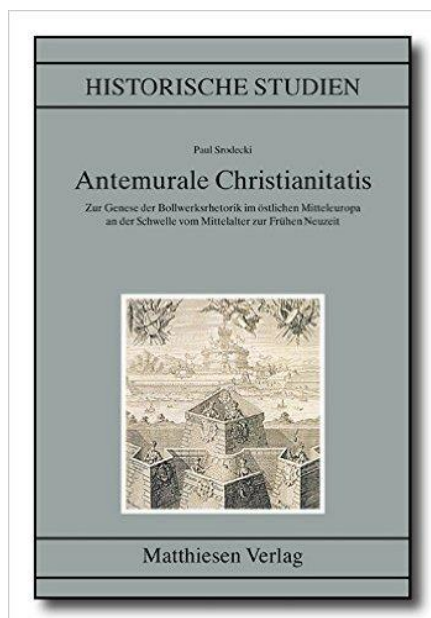

**Paul Srodecki: Antemurale Christianitatis.
Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa
an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit**

Antemurale Christianitas. A védőbástya-retorika kialakulásához Kelet-Közép-Európában a középkor és a koraújkor küszöbén.
Matthiesen Verlag, Husum, 2015. 532. oldal.

Paul Srodecki a gießeni Justus-Liebig-Universität és a marburgi Herder Institut munkatársa a német medievisztika fiatalabb korosztályának jeles képviselője. Bemutatni kívánt monográfiája a 2013-ban a Gießeni Egyetemen megvédett doktori disszertációjának átdolgozott változata. A szerző fő célja a magyar történelem számára is kiemelkedő jelentőségű művében annak

bemutatása, hogy a *kereszténység védőbástyája*-motívum mikor és hogyan jelent meg a nyugati kereszténységben, illetve hogyan formálódott, változott egészen a 17. századig. Alapvető tézise szerint ugyanis a magyar és lengyel *védőbástya*-retorikára a keresztes eszmék is nagy hatással voltak, és így annak kezdetei az eddig feltételezettnél korábban keresendők. Ennek okán a *védőbástya* toposzának nyomait egészen az antikvitástól kezdve vizsgálta, bár kutatása középpontjában a 15–17. század áll. Területileg a középpontba állított magyar és lengyel vonatkozásokhoz kapcsolódva az államok feletti szinteket (Apostoli Szentszék, szerzetes- és lovagrendek, felsőbb klérus, publicisztika) is bevonva vizsgálja a fogalmak alakulását. Srodecki fontosnak tartotta ugyanis, hogy a *védőbástya* fogalmkörének az alakulását, és a hozzá kapcsolódó diskurzust is bemutassa. Hiszen így a különböző területek, elsősorban Magyarország és Lengyelország azonos és eltérő tulajdonságai, valamint az egységesülés és az elkülö-

nülés irányába mutató folyamatok, vagyis a kulturális transzfer, az egymásra hatás elemei is láthatóvá válhatnak.

A kötet a szerző céljainak ismertetése és egy historiográfiai áttekintés után a második fejezetben a középpontban álló fogalmak (pl. *Antemurale*, *propugnaculum*, *murus*, *scutum*) és a hozzájuk kapcsolódó ideológiai alapok történetét vizsgálja az ókortól kezdve, különös figyelmet fordítva a keresztes hadjáratok hatására. Srodecki hangsúlyozza például az együvé tartozás, a „mi érzés” kialakulásában a különböző külső támadások által játszott szerepet. Az európai népek identitásának létrejöttében ugyanis kulcsfontosságú volt először a normannok, magyarok, arabok, majd később a tatárok, mongolok, poroszok, oszmánok, litvánok, vlachok és moszkvaiak stb. elleni védekezés. Srodecki fontos eredménye, hogy ezt a folyamatot nem kizárólag a kora-középkortól kezdve mutatja be, hanem már az ószövetségi előképekre is figyelmet fordít.

Kelet és Nyugat elméleti és gyakorlati szembeállításában a vizsgált időszakban a keresztes hadjáratok játszottak katalizátor szerepet, de a nyugati kereszténység, mint közösség (*orbis Christianus*) kialakulása alapvető jelentőségű volt ebből a szempontból is. A csoport-specifikus *védőbástya* (ekkor még főleg *védelmező* és *pajzs* formában) elképzelések megjelenését Srodecki munkája harmadik fejezetének ele-

jén a Német Lovagrend európai terjeszkedéséhez köti. A szerző kiemeli a barcasági epizód jelentőségét is (A királyság védelmezésére a kunok ellen – *Ad munimen regni contra Cumanos*), de a fő hangsúlyt a baltikumi jelenlétre (Az egyház és a hit pajzsa – *Scutum ecclesie et fidei*) helyezi. A *hit védelmezője* szerepkör ebben az időszakban a teuton rend mellett Lengyelországban, a Piastok uralmi területén is megjelent, ahogyan a szerző később részletesen ismerteti, éppen a lovagrend ellenében is. Jelentős tényező volt ebből a szempontból a mongol támadás, majd Lokietek Ulászló idejétől kezdve a lengyel keleti irányú expanziós politika. Nagy Kázmér szintén felhasználta a *hit védelmezésének* jelszavát és a *kereszténység végvidékének* a képzetét is. Srodecki szerint ez volt az az időszak, amikor Lengyelországban megszilárdult a *kereszténység védelmezője* énkép. Ez persze később néhol finomításra szorult, különösen a litván szövetség fényében.

Szerzőnk ezután a magyarországi helyzetre összpontosít. Nagy felkészültségről téve tanúbizonyságot mutatja be a magyarság énképének alakulását (a *kereszténység előőrse*) a kereszténység felvételétől és Szent István apostoli királyságától kezdve. Ismerteti többek között a *hit védelmezése* érvnek IV. Béla-kori megjelenését, az erősödő oszmán fenyegetésnek Nagy Lajos *athleta Christi*-ként, Krisztus bajnokaként való ábrázolására gyakorolt hatását,

valamint a kettős végvárrendszer Zsigmond kori kialakulásának a *védőbástya*-motívum megjelenésében játszott szerepét. Srodecki kötetének negyedik fejezetében a Német Lovagrend és a Lengyel Királyság ellentétének a *védőbástya*-képzetet illető elképzelésekre gyakorolt hatását elemzi. A két fél retorikájának alakulását, a *hit védelmezése* érvrendszernek ebben játszott szerepét, illetve az egymás elleni vádak motívumait a konfliktus kialakulásától kezdve egészen Brandenburgi (Hohenzollern) Albert hűbéri esküjéig vizsgálja.

A munka ötödik fejezetében a szerző áttér a humanista retorika elemzésére. A 15. századi humanisták, köztük *Aeneas Sylvius Piccolomini*, ún. török-beszédekkel ugyanis nagy szerepet játszottak a védőbástya diskurzus széles körű elterjesztésében, valamint Európa *ostromlott erőd*ként való ábrázolásának kialakulásában. A későbbi II. Pius pápa 1436-ban a Baseli Zsinaton tartotta meg első jelentős beszédét, majd, ahogyan Srodecki bemutatja, Konstantinápoly eleste játszott katalizátor szerepet a retorika további terjedésében. Szerzőnk elemzi a török-beszédek és a keresztes prédikációk kapcsolatát, valamint ezzel összefüggésben a 15. századi keresztes hadjáratok hatását. Olyan fontos minták jelentek meg ugyanis ekkor a diskurzusban, mint a dominóhatás, a saját kultúra alkonyának félelme, valamint a hit és haza szabadságának védelme.

Srodecki a következő, a hatodik fejezetben ismét a magyarországi viszonyokra tér át. Hunyadi János *Krisztus bajnok*aként történő ábrázolásától kezdve, a nándorfehérvári siker hatásán keresztül elsősorban a Mátyás-kori *védőbástya*-kép alakulását elemzi. Szerzőnk arra a megállapításra jut, hogy Hunyadi Mátyás – IV. Bélához hasonlóan – leginkább előny szerzési szándékkal használta fel a *védőbástya*-retorikát, például csehországi igényeit is ezzel igyekezett alátámasztani. A király és udvara ugyanis nagy figyelmet fordított az uralom legitimálására, amelyhez a *védőbástya*-toposzt is előszeretettel használták fel. Ennek tárgyi megnyilvánulásai (medálok, pénzek stb.) mellett kiemelkedő jelentősége volt Srodecki szerint a magyarországi udvari történetírásnak is. A munka az *antemurale Christianitatis* fogalom szempontjából elemzi Mátyás és III. Frigyes, valamint a magyar király és a pápák viszonyának az alakulását, továbbá azt is vizsgálja, hogy Mátyás valóban komolyan tervezett-e egy törökellenes hadjáratot, vagy ez is pusztán retorikai fogás volt.

A kötet hetedik fejezetében ismét Lengyelország kerül a középpontba, Srodecki az *antemurale* fogalom és a „Jagelló Európa” kapcsolatára összpontosít, kezdve III. Ulászló szerepével, majd a hozzá kapcsolódó későbbi mártírpropaganda elemzésével. Ez utóbbi ugyanis a Jagellók után is fontos része maradt a *védőbástya*-

motívumnak. A szerző ezek után a Krími Kánságnak, a Moldvai Fejedelemségnek, valamint a fekete-tengeri oszmán expanzióknak a lengyel helyzetre, a pápai-lengyel kapcsolatok alakulásának pedig a *védőbástya*-motívum felhasználására gyakorolt hatását vizsgálja. Érdekes kitekintés a toposz Kelet-Közép-Európán kívüli, itáliai megjelenésének a bemutatása, amit a tervezett 1513–1514-es török ellenes hadjárat, majd a mohácsi csata, vagyis az egyik *védőbástya* eleste, de legalábbis az átalakulása, és az ezáltal teremtett helyzet bemutatása követ. Srodecki vizsgálata kiterjed a lengyel reakció mellett Szapolyai retorikájára, illetve a magyar *védőbástya*-toposz felhasználására a Habsburgok, valamint a horvátok által. A szerző végezetül ismét lengyel területre tér vissza, és az újabb keleti ellenfél, Moszkva megjelenésének az *antemurale*-motívumra, és a tágabban értelemben vett propagandára gyakorolt hatását elemzi.

A kötet nyolcadik fejezetében Srodecki a *védőbástya*-toposz 16–17. századi alakulását vizsgálja, ezúttal is Magyar- és Lengyelországot helyezve a középpontba. A könyvnyomtatás elterjedése ugyanis új médiumot adott a *kereszténység védelmé*t előtérbe állító retorika számára is. Ehhez kapcsolódóan szerző mindkét területen a nemesi koncepciók, valamint különböző allegóriák, elképzelések (*Polonia, Sarmatia, fertilitas Pannoniae, querela Hungariae*) elterjedését és

alakulását emeli ki. Hasonlóképpen fontos az új ellenségek (svédek, brandenburgiak) megjelenése, vagy Sobieski János tevékenysége, melyek elemzése során végig kimutatható a *hit védelmé*nek a motívuma. Végezetül a jezsuiták szerepét ismerteti, amely további kapcsolódási pont a két állam vizsgálatában. Az utolsó, kilencedik fejezetben a *védőbástya*-motívum további elterjedését veszi górcső alá, a német területek mellett így a horvát, albán, velencei, földközi-tengeri, moldvai és havasalföldi, valamint – kissé talán ironikus módon – a moszkvai képzeteket mutatja be.

Srodecki összegzésében kutatása központi elemének tartja a pápaság szerepét mindkét terület fejlődésében, melyeket a 13. századtól kezdve vizsgált, és ami kérdésfeltevése szempontjából a feladatképzésben (*az egyház védelmezése*) ragadható meg leginkább. Ez utóbbi, *az egyház védelme*, a 14. századtól azután Magyar- és Lengyelországban is önértelmezéssé vált, míg a *pajzs* motívuma, nem függetlenül a haditechnika fejlődésétől, tovább alakulva *előőr*sé, majd *védőbástyává*, *fallá* vált. A szerző munkájának nagy erénye, hogy olyan forrásbázis alapján igyekezett megválaszolni kérdésfeltevését, amelyet eddig jobbra figyelmen kívül hagytak. Ezek alapján Magyarország már a Hunyadiak illetve a Jagellók alatt kulcsszerepet játszott a *védőbástya* motívumának létrejöttében és elterjedésében. Ez azért is lehet különö-

sen jelentős, mivel a motívumot így Srodecki kutatásai alapján, az eddig uralkodó nézettel ellentétben többé, nem a 16. század termékének kell tartanunk. A motívum széles körű, hálózatszerű felhasználása, amely a pápaság mellett Itáliát, a német területeket, valamint Lengyelországot, Litvániát és Magyarországot érintette, így szintén egy évszázaddal korábbi az eddig feltételeztnél, első csúcspontja ugyanis az 1500 körüli időre helyezhető.

Paul Srodecki munkája összességében különösen figyelemre méltó. Egy, korábban nagyrészt evidenciaként kezelt témát dolgozott fel új szempontok szerint, valamint új források felhasználásával, de ragaszkodva a német középkorkutatásra oly jellemző mélyreható analí-

zishez. Munkája alapos tájékozottságról tesz tanúbizonyságot, amely a felhasznált források igen széles körén kívül – ahogyan azt a különösen terjedelmes irodalomjegyzék is mutatja – a nyugati, elsősorban német, valamint a lengyel mellett a magyar szakirodalom ismeretét is jelenti. Monográfiája tehát a késő-középkor és a koraujkor magyar kutatói számára is releváns információkkal szolgálhat az elemzett folyamatok és az egyes részkérdések szempontjából is. Méltán remélhetjük tehát, hogy Srodecki munkája inspirációul szolgálhat a további kutatások számára is.

Barabás Gábor